

ივანე გვარამაძე – ხალხური სიტყვიერების შემკვრივი

მესხური ფოლკლორის შეკრებას მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში განსაკუთრებული ენოუზიანობით მოჰკიდეს ხელი მამა-შვილმა, „ვინმე მესხმა“ - ივანე და კონსტანტინე გვარამაძეებმა. ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ისინი დიდ მზრუნველობას იჩენდნენ სამხრეთ საქართველოს სიძველეთა, კერძოდ, ხალხური სიტყვიერების მიმართ.

კომპოზიტორი ვალერიან მაღრაძე ივ. გვარამაძის შესახებ წერდა: „მესხური სიმღერების შეგროვებისა და გადარჩენის პირველი ცდები ეკუთვნის ამ კუთხის მკვიდრს მკვლევარ ივ. გვარამაძეს (1831-1912), რომელიც ცნობილია „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით“ (მაღრაძე, 1937:5).

ი. გვარამაძის მიერ შეგროვილი ფოლკლორული და სხვა მასალები საფუძვლად დაედო ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის საარქივო ფონდებს, ხელნაწერთა დიდი ნაწილი დაცულია, აგრეთვე, ეროვნულ ცენტრსა და შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში. ივ. გვარამაძემ ბევრი ლექს-სიმღერა ჩაიწერა. მათ შორის დარბაზისეული ლექსები, რომლებიც თავისი შეხედულებისამებრ დაახარისხა და სათანადო განმარტებებიც დაურთო. სამწუხაროდ, ივ. გვარამაძე პროფესიონალი მუსიკოსი არ იყო და სიმღერების ნოტებით ჩაწერა არ შეეძლო.

როგორც ხელნაწერებიდან ჩანს, ივ. გვარამაძე ყოველ ღონეს ხმარობდა მესხური სიმღერების გადასარჩენად. შეადგინა ლექს-სიმღერების კრებულები 1883, 1884, 1909 წლებში. სხვადასხვა დროს ივ. გვარამაძეს ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები გაუგზავნია აკაკი წერეთლისათვის, რაფიელ ერისთავისა და იონა მეუნარგიასათვის. სამწუხაროდ, ისინი არ გამოქვეყნებულა. ჩანს, იონა მეუნარგიას კრებული პეტრე უმიკაშვილისათვის გადაუცია. მასში 24 სახეობის ლექს-სიმღერა იყო (მაღრაძე, 1987:6).

ივ. გვარამაძეს, როგორც თვითონ აღნიშნავს, უმეტესი მასალა შეუგროვებია ს. ხიზაბავრასა და მის ახლომდებარე სოფლებში. ამ მასალებიდან ირკვევა, რომ 900-იან წლებში სუფრულები ჯერ კიდევ გავრცელებული ყოფილა.

ივ. გვარამაძე თავის ისტორიული ხასიათის ნარკვევებში თვალსაჩინოებისათვის იყენებდა ზეპირსიტყვიერებას, ტოპონიმურ მასალას და ისტორიულ გადმოცემებს („დავედრებანი“). ამ მხრივ გამოირჩევა ივ. გვარამაძის ისტორიული ხასიათის ნარკვევი, რომლის სახელწოდებაა „ქართლის ცხოვრება“. მასში მკვლევარს ჩაურთავს ამირანის ეპოსის ფრაგმენტი. ამირანი მიჩნეულია წარმართულ ღვთაებად ქართლოსის, ქაღდის და ბოჩისთან ერთად (გვარამაძე, 1882:3). ივ. გვარამაძე, ასევე, გვაწვდის ცნობას ახალქალაქის მახლობლად „ამირანის გორის“ შესახებ. იგი ამირანზე ლაპარაკობს, აგრეთვე, გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ წერილში (გაზეთი „ივერია“, №204, 1900).

მესხეთში ამირანის თქმულების 7 ვარიანტია მოპოვებული. ყველაზე ადრინდელი ჩანაწერი „ამირანდარეჯანიანის“ დამატებაში ზ. ჭიჭინაძემ გამოაქვეყნა 1896 წელს.

ივ. გვარამაძეს მომხდურის ავაზაკური ბუნების საჩვენებლად მოაქვს ბაღადა „შემომეყარა ყივჩაღის“ ვარიანტი. მკვლევარი ამ ბაღადას განიხილავს, აგრეთვე, გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში და ხელნაწერ ნაშრომში „ქართლის ცხოვრების წყაროები“. ივ. გვარამაძემ ქართველი მოყმისა და ყივჩაღის ბაღადა დაუკავშირა საქართველოში სკვითების შემოსევის დროს (VII-ს ჩვ. წ. აღ), რაც, არასწორია, რადგან სკვითები და ყივჩაღები ერთმანეთისაგან დაცილებულ ეპოქებში ცხოვრობდნენ. ბაღადა შუა საუკუნეების საქართველოში უნდა იყოს შექმნილი, შესაძლოა, დავით აღმაშენებლის სიცოცხლეში, საქართველოში ყივჩაღების ჩამოსახლების პირველ პერიოდში (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1941:12). მიუხედავად ამისა, ივ. გვარამაძის მიერ გამოყენებული ბაღადა ფოლკლორისტული თვალსაზრისით გარკვეულ ინტერესს აღძრავს. მნიშვნელოვანია მის მიერ მოტანილი ცნობა, რომლის მიხედვით, ქართველი მოყმისა და ყივჩაღის საფლაგები ახალციხის ჭალაშია (გვარამაძე, 1879:168).

„შემომეყარა ყივჩაღის“ ივ. გვარამაძისეული ჩანაწერი ახლოა ჯავახურ ვარიანტთან, რომელიც ს. ხიზაბაგრაშია ჩაწერილი იაკობ ლაზარიშვილის მიერ. აღსანიშნავია ივ. გვარამაძის ხალხური პოეზიის ხელნაწერი კრებული. მასში შეტანილია ოთხსტრიქონიანი ლექსი „ჩისორიშელი ქალი“. არსებობს ამ ლექსის ანალოგიური თქმულება, რომელიც მოგვითხრობს სტამბულის ბაზარზე გაყიდული ქართველი ტყვე ქალის განცდებზე.

ხელნაწერ კრებულში შეტანილია ლექსი „თუშო, ნუ ჩახვალ ოშორას“. ამ ლექსის ძირითადი ტექსტი შექმნილია ფშავში. ლექსის მესხურ ვარიანტში ხოშორას ნაცვლად ოშორაა. ოშორა სოფელია მესხეთში. მესხმა მოქმედმა ფშავური ლექსი შეგნებულად გადაასხვაფერა და თურქ დამპყრობლებთან ბრძოლას დაუკავშირა.

ივ. გვარამაძეს საისტორიო ხასიათის ნარკვევში „ქართლის ცხოვრება“ ჩაურთავს „საბრალო დედაბრის ლექსი“, რომელსაც მკვლევარი ისტორიის წყაროს მნიშვნელობას აძლევს, რაც გ. ახვლედიანის აზრით, არასწორია, მაგრამ იგი, როგორც ისტორიის წყაროს ფუნქციის მატარებელი, საინტერესოა ქართული ფოლკლორისტიკისათვის.

ივ. გვარამაძის საისტორიო ნარკვევში „ახალციხური ფელეტონი“ ჩაურთავს ხალხური ლექსები ერეკლე მეორეზე (პატარა კახი) „აზატ ხანი და ერეკლე“. ეს ლექსი „ძველ საქართველოშიც“ დაიბეჭდა და ე. თაყაიშვილის ხალხური პოეზიის კრებულშიც შევიდა.

ნარკვევში გამოქვეყნებულია, აგრეთვე, ლექსი „ერეკლეშემოუთვალა ფაშას“. ლექსში ასახულია უსუფ ფაშას რაზმების მიერ ქართველი მოსახლეობის აწიოკება.

ივ. გვარამაძეს ნარკვევში „ისტორიული მასალები“ ჩაურთავს ლექსი „ასპინძის ომი“. აქვეა წარმოდგენილი ლექსი „მეფე ერეკლე ხერთვისის ციხეში“. „ძველ საქართველოში“ იგი ცალკეა დაბეჭდილი. მასში გადმოცემულია ასპინძის ომის ერთი ეპიზოდი – მტრის ძლევა ქართველებისაგან პირველივე შებრძოლებისას.

თავის „ისტორიულ მასალებში“ ივ. გვარამაძე იმოწმებს ლექსს „აბდაულა შეიკაზმა“. იგივე ლექსი გამოქვეყნებულია „ძველ საქართველოში“ სათაურით „აბდაული და ერეკლე“. ლექსი ცნობილია ვარიანტებად. ივ. გვარამაძეს ნარკვევში „ისტორიული მასალები“ შეუტანია ლექსი ბელად რაჯაბზე შექმნილი ვრცელი ქართული ლექსი, რომელიც მისი მტკიცებით კონკრეტული ისტორიული ფაქტის გამოვლენაა.

ივ. გვარამაძეს მოაქვს, აგრეთვე, ლექსი „ერეკლე მეფის გამარჯვება ლეკებზე“. იგი ერეკლეს ხელმძღვანელობით ბრძოლის ეპიზოდებს გადმოგვცემს.

ყურადღებას იქცევს ისტორიულ მასალებში ჩართული ლექსები შარიფ ფაშაზე და ჩახალ ოღლიზე. ეს ლექსები „ძველ საქართველოში“ არის გამოქვეყნებული (ახვლედიანი, 2000:27-39).

„ძველ საქართველოში“ გამოქვეყნდა ივ. გვარამაძის „გამიჯნურებული ვაჟ-ქალი“ (ძვ. საქ-ო, 1913-1914:253-267). კრებულს ახლავს „ვინმე მესხის“ შენიშვნა: „ძლიერ კარგი იქნებოდა, რომ ასპინძის ქალ-ვაჟის პოეზია მრთლად დარჩენილიყო და არ დაეიწყებოდა ჩვენს ერობას. როგორც ჩანს, თავითგანვე მიღებული ყოფილა ჩვენს წინაპართაგან, რომ ნაწყვეტნი მუხლნი ზოგი სრული და უსრულნი, აკვრა-ჩაკვრით, აქა-იქ დარჩენილან მთელ საქართველოში სახალხო სამღერლად“.

„გამიჯნურებული ვაჟ-ქალი“ მრავალწლიანი მუშაობის ნაყოფია. ამაზე მიგვითითებს ის ხელნაწერები, რომლებიც დაცულია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში (ფ. არქ. №122), შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების არქივში (ფ. არქ. უმიკ. 1906) და საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (M 2430). თითოეული მათგანი წარმოადგენს მესხეთში გავრცელებული ლექს-სიმღერების კრებულს, რომლებიც სხვადასხვა დროს არის შედგენილი. პირველი შედგენილია 1883 წელს, მეორე 1884 წელს, ხოლო მესამე – 1904 წელს. მათგან ყველაზე სრულია მეორე (ფ. არქ. უმიკ. 1506) და ეწოდება „მესხეთში ხმარებული სანადიმონი (სუფორულები), შეკრებილი „ვინმე მესხისაგან“. ეს ხელნაწერები „ვინმე მესხს“ გაუგზავნია იონა მეუნარგიასათვის... როგორც ჩანს, ი. მეუნარგიასათვის გაურკვეველი ყოფილა ზოგიერთ სიმღერასთან ჯვრის დასმა და შეკითხვით მიუმართავს „ვინმე მესხისათვის“, რომელიც ასე პასუხობს: „ეგენი, ბატონო, ჩემი თხზულება გახლავთ დამატებული სიტყვის შემთავებლად, რადგან მაგათ მაგიერ მუხლები ბევრი ვეძებე, ვეღარ ვიპოვე და მეც ჩემის შეძლებისამებრ ეგენი შევთხზე და თუ გამოუსადეგარი იყოს, შეგიძლიათ ამომაკლოთ და მარტო ჩემი შეკრებილები დაბეჭდოთ“ (ფ. არქ. უმიკ. 1506:2). კრებული არ დაბეჭდილა, ჩანს, იგი ი. მეუნარგიას გადაუცია პ. უმიკაშვილისათვის. კრებულიდან ამოღებული ლექს-სიმღერების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიბეჭდა 1937 წელს (ახვლედიანი, 1999:6).

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის ქართული კულტურის თვალსაჩინო წარმომადგენლის – „ვინმე მესხი“ ივ. გვარამაძის

ისტორიული ნაშრომების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო ხალხური ნაწარმოებებია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ახვლედიანი, 1992 – ახვლედიანი გ., ქართული ხალხური შემოქმედება არქეოლოგიურ და ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე, ჟურნალი „განთიადი“, №7,8. 1992.

ახვლედიანი, 1999 – ახვლედიანი გ., მესხურ-ჯავახური ლექს-სიმღერები ისტორიკოს ვინმე მესხი ივ. გვარამაძის ფოლკლორულ ჩანაწერებში, გაზეთი „ლიტერატურული მესხეთი“, №6, 1999.

ახვლედიანი, 2000 – ახვლედიანი გ., ასპინძის ომის ასახვა ხალხურ სიტყვიერებაში, კრებული „ასპინძა“, ახალციხე, 2000.

ვახუშტი, 1941 – ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.

გვარამაძე, 1979 – გვარამაძე ივ., ისტორიული მასალები, გაზ., „დროება“, №186, თბ., 1879.

გვარამაძე, 1982 – გვარამაძე ივ., „ქართლის ცხოვრება“, ნაწილი პირველი, ძველი მოწყობა 393 წლამდის, თბ., 1982.

გაზეთი „ივერია“ №204, 1900.

მადრაძე, 1987 – მადრაძე ვ., ქართული (მესხური) ხალხური სიმღერები, თბ., ხელოვნება, 1987.

Maia Ivanidze

IVANE GVARAMADZE –A COLLECTOR OF FOLK LEGENDS

Summary

–“Vinme Meskhi” - Ivane Gvaramadze was one of the collectors of folk legends in Samtskhe-Javakheti. He has saved a lot of legends this way. He has sorted them and added some definitions. A lot of poems, proverbs, riddles, legends published by him are kept in the manuscript fund of the State Museum of Georgia.